

บทที่ 7

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) ที่ทำการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านขากดัดเต่า จังหวัดระยอง ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ

1. ศึกษาปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านขากดัดเต่า จังหวัดระยอง
2. ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านขากดัดเต่า จังหวัดระยอง
3. ศึกษาและวิเคราะห์ผลที่ได้รับจาก การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านขากดัดเต่า จังหวัดระยอง

และการศึกษครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านขากดัดเต่า จังหวัดระยอง โดยดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาสภาพปัญหาเกี่ยวกับ การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร โดยละเอียด
2. จัดเวทีเพื่อระดมความคิด ทศนคติของประชาชนในหมู่บ้านเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชน
3. จัดเวทีแบบพหุภาคีเพื่อร่วมกันกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชน
4. ค้นหาแนวทางการจัดการกองทุนอันเกิดจากโครงการใช้สมุนไพรกระทือ ในชุมชน
5. เก็บบันทึกข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ ประเมินผลจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชน

6. นำรูปแบบการบริหาร แผนงาน และกิจกรรมมาปฏิบัติ

7. ประเมินผลการดำเนินงาน

8. สรุปผลการดำเนินงาน และเขียนรายงานการวิจัย

สำหรับผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า มีปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้ศึกษาสังเคราะห์และวิเคราะห์ได้มาเสนอตามลำดับดังนี้

1. ปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง

2. รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง

3. ผลที่ได้รับจากการนำรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ไปใช้

ปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน เกี่ยวกับรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง พบว่า ชุมชนนี้ยังไม่มีนักวิชาการที่เข้ามาช่วยสร้างงานร่วมกับชุมชนอย่างจริงจังต่อเนื่อง ชาวผู้นำที่เข้มแข็งทั้งผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้นำชุมชนให้ความสำคัญต่องานสร้างสรรค์ธุรกิจด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นน้อยมาก บุคคลในระบบราชการและผู้นำในชุมชนยังไม่สามารถปฏิบัติตนให้เป็นที่ศรัทธาของชุมชนได้ ข้าราชการในแต่ละหน่วยงานมีความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการทำงานน้อยมาก หน่วยงานทางการศึกษายังไม่สามารถเป็นที่พึ่งทางปัญญาของชุมชน ข้าราชการครูยังไม่เห็นความสำคัญกับงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญาองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ยังทำงานแบบมีส่วนร่วมกันไม่ได้ แต่จะทำงานเมื่อเห็นประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น ข้าราชการปฏิบัติงานเชิงรุกน้อย และไม่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจจากหญ้า ประชาชนยังได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ทางภาครัฐในรูปแบบเดิม เจ้าหน้าที่จะมีการปฏิบัติงานลงสู่ชุมชนชั่วคราวเมื่อมีคำสั่งจากผู้บริหารและเมื่อต้องการผลงานเชิงปริมาณจากชุมชนไปเสนอต่อผู้บังคับบัญชา และพบว่ายังไม่มียานที่สร้างจากภูมิปัญญาท้องถิ่น มาสร้างเศรษฐกิจสู่ชุมชนได้ ซึ่งประชาชนในชุมชนเองยังไม่พบวิธีดำเนินงานพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีรายได้สู่ชุมชนของตนเอง เพราะยังไม่มีผู้ชี้แนะ

ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การดำเนินการด้านการตลาด ซึ่งทำให้ทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบของชุมชน ต้องถูกทิ้งให้สูญเสียชีวิตไปอย่างน่าเสียดายทุกปี และปัญหาดังกล่าวก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ ประชาชนที่มีอาชีพทางการเกษตร ต้องดำเนินชีวิตที่มีอำนาจต่อรองน้อย เพราะเมื่อถึงเวลาจำหน่าย สินค้าตามฤดูกาล ก็ต้องขายตามราคาที่พ่อค้าคนกลางกำหนด ซึ่งคนในชุมชนเองยังไม่เคยสร้างงาน แบบมีส่วนร่วมกันเป็นภาคีกับบุคคลกลุ่มใด ๆ จึงจะเห็นได้ว่าการมีกลุ่มเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ จากทรัพยากรในท้องถิ่นโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นหลักในการพัฒนา มีการปรับปรุงหลายครั้ง แต่เนื่องจาก ในชุมชนมีจุดแข็งซึ่งเป็นทุนทางบวกรวมอยู่หลายประการเช่น มีทรัพยากรที่เป็นสมุนไพรหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมุนไพรกระทือ ที่ชุมชนนำมาประกอบอาหารจนเป็นเอกลักษณ์ทางรสชาติอาหารอัน เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ครัวภูมิปัญญามีหลายกลุ่ม มีพื้นที่และแหล่งน้ำที่เอื้อต่อการพัฒนาที่ผลไม่ หลายชนิด ซึ่งในที่สุดก็สามารถพบวิธีการที่ช่วยกำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนใน กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ในเบื้องต้นได้

รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง

หลังจากที่ผู้วิจัยได้นำจุดแข็งของชุมชน คือผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรกระทือมาเป็นตัวแทน ในการสร้างปรากฏการณ์ ในการพัฒนารูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่าย ทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง และนำจุดอ่อนของ ชุมชนมาร่วมหาแนวทางปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ประชาชนในชุมชนสามารถดำเนินการพึ่งพาตนเอง และ สามารถพัฒนางานให้เกิดรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่น ซึ่งสรุปเป็นรูปแบบของรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิ ปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ดังนี้

1. ศึกษาและเลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติง่าย ใช้ทุนน้อย ให้ประโยชน์แก่ประชาชนในชุมชนได้ มากและต่อเนื่อง มาเป็นสื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยสามารถนำทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น มาพัฒนาเพิ่มมูลค่าได้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ศึกษาและสำรวจการตลาดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ เพื่อหาความเป็นไปได้
3. มีระเบียบการทำงานของกลุ่ม ที่สมาชิกยอมรับ และสามารถปฏิบัติงานได้
4. มีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ทั้งผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา และผู้เรียนรู้

5. ทุกคนที่ทำงานต้องมีความรู้และเข้าใจในสรรพคุณของผลิตภัณฑ์
 6. แบ่งงานรับผิดชอบด้วยการให้สมาชิกเลือกงานที่จะรับผิดชอบเอง โดยเฉพาะงานการติดต่อประชาสัมพันธ์มีการประสานงานกับบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ต้องได้บุคคลที่มีศักยภาพเพียงพอ
 7. การรวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกัน โดยเลือกคนที่สามารถเชื่อมต่อกันได้มากที่สุด และพร้อมที่ปรับตัวเมื่อมีปัญหา โดยเริ่มจากคนจำนวนน้อย ๆ ก่อน จะทำให้สะดวกต่อการควบคุมดำเนินการ และปรับได้ง่าย
 8. เลือกสถานที่ ที่เชื้อและสะดวกต่อการทำงานของสมาชิกโดยรวม มีความพร้อมที่จะปรับสถานที่ได้ง่ายและสิ่งแวดล้อมดี การคมนาคมสะดวก
 9. เริ่มจากงานน้อย ๆ แล้วค่อยขยายปริมาณงานตามความต้องการของผู้บริโภค
 10. มีการประเมินผลอย่างจริงจังในทุกส่วนทั้งภายในกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ ชุมชนผู้บริโภค และผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ
 11. ยอมรับว่าทุกคนมีความสำคัญและมีเกียรติเท่ากันทั้ง ผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้เกี่ยวข้อง
 12. เมื่อมีปัญหาต้องสามารถปรับเปลี่ยนแผนในการทำงานใหม่ได้ทันที
 13. หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ
 14. พัฒนาปรับปรุงงานให้มีความสม่ำเสมอทั้งคุณภาพและปริมาณ และต้องสอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค
 15. มีการสร้างขวัญและกำลังใจ ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มได้อย่างเหมาะสม
- ในการวิจัยครั้งนี้ผู้ที่ทำการถ่ายทอดคือ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นแม่ครัวผู้ปรุงผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น ส่วนบุคคลที่เป็นผู้รับการถ่ายทอดคือลูกจ้างและผู้ที่เกี่ยวข้องเตรียมส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่กำหนด สำหรับวิธีการถ่ายทอดที่ดีที่สุดคือการสอนให้เกิดการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง และต้องมีการลงมือปฏิบัติหลาย ๆ ครั้ง ซึ่งผลที่ได้จากการเรียนรู้ จะส่งผลให้ผู้เรียนรู้สามารถนำไปสร้างผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรด้วยตนเอง นำไปประกอบอาชีพได้ และเป็นผู้ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้อีกต่อไป
- จากการสรุปรูปแบบที่เหมาะสมในเบื้องต้น เกี่ยวกับดำเนินการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านซากดืบเต่า จังหวัดระยอง กลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์และผู้เกี่ยวข้องได้นำรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการกระบวนการตามที่ทางกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ร่วมกันกำหนดไว้ ไปใช้ในการดำเนินงาน จนเกิดผลประโยชน์สู่

ครอบครัว และชุมชน โดยมีบุคคลที่ทำการถ่ายทอดเป็นครูภูมิปัญญา

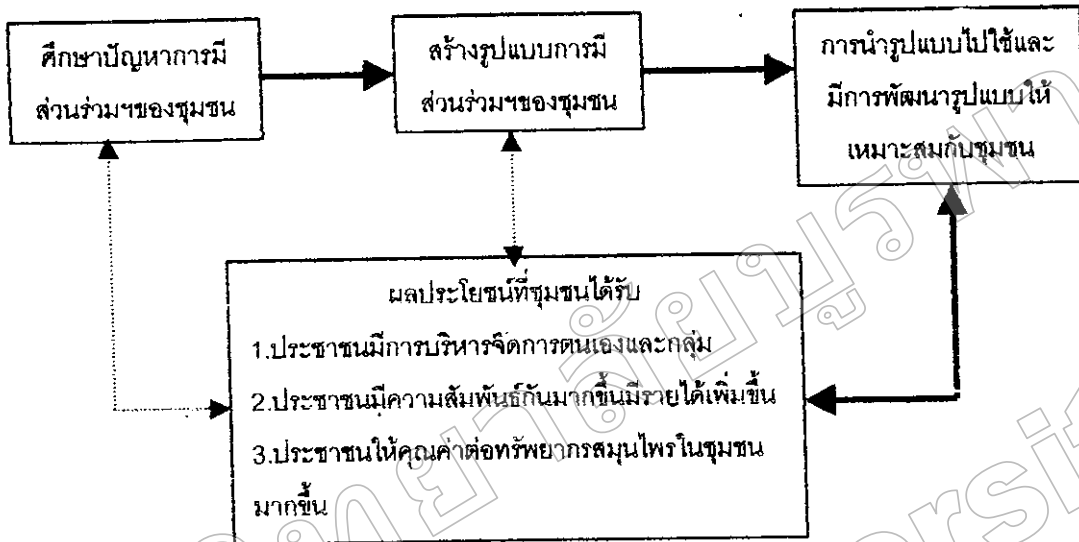
ผลที่ได้รับจากการนำรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ไปใช้หลังจากที่กลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ได้นำรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ไปใช้ ทำให้การพัฒนางานมีความต่อเนื่อง ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นต่อกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์เอง และผู้เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. กลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรกะทือ สามารถดำเนินการบริหารจัดการด้านการกำหนดรูปแบบของผลิตภัณฑ์ บุคลากร สถานที่ การตลาด การควบคุมคุณภาพผลิตภัณฑ์ และวิธีการประสานงานกับบุคคลและองค์กรอื่นได้ดี และต่อเนื่อง ทำให้ประชาชนในชุมชนมีความสนใจต่อการสร้างรายได้จากวัตถุดิบในชุมชน และยอมรับคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น
2. ประชาชนในชุมชนมีความสนใจต่อการมีส่วนร่วมในการเสนอวัตถุดิบ และมีการซื้อผลิตภัณฑ์ไปบริโภค ทำให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนจากการซื้อ-ขาย ของที่เป็นผลิตภัณฑ์อาหารของคนในชุมชนเอง ค่าใช้จ่ายในบ้านลดลง ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชนมีมากขึ้น เพราะช่วยกันทำงาน และต่างมีรายได้ร่วมกัน
3. มีการเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนนี้ จากเดิมที่ประชาชนในชุมชนส่วนมากมีอาชีพทางการเกษตรถึงร้อยละ 80 ซึ่งมีการขายผลผลิตทางการเกษตรมีความไม่แน่นอน และขายได้ตามฤดูกาลปีละ 1 ครั้ง ถ้าปีใดผลผลิตราคาถูก ก็ต้องพยายามหาพืชพันธุ์อื่นตามที่ภาครัฐแนะนำมาปลูกต่อไป ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดเพื่อพัฒนาและขยายปริมาณการปลูกสมุนไพรกะทือมากขึ้น เพราะเห็นว่าผลผลิตที่ได้จากการสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรกะทือมีได้ตลอดปี จึงมีความสนใจและต้องการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทั้งเป็นผู้ร่วมผลิต ผู้ค้าวัตถุดิบ ผู้รับเป็นตัวแทนจำหน่ายผลิตภัณฑ์ และเป็นผู้บริโภค ดังนั้นประชาชนที่มีสมุนไพรกะทือในพื้นที่ของตนเองอยู่แล้ว ได้ทำการเตรียมที่ดิน เพื่อปลูกสมุนไพรกะทือเพิ่มเติม และขอคำแนะนำเรื่องการพัฒนาจากนักวิชาการเกี่ยวกับสมุนไพรตัวอื่น ๆ ด้วย

สรุปได้ว่า รูปแบบที่ทางกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์อาหารจากสมุนไพรกะทือ นำมาพัฒนามีส่วนส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง ได้เป็นอย่างดี และยังส่งเสริมให้บุคคลในครอบครัว

และชุมชนมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น

สำหรับผลที่ได้จากประเด็นที่ทำการศึกษาทั้งหมด สามารถสรุปรวมให้เห็นได้ดังภาพที่ 9

ภาพที่ 9 สรุปผลการวิจัยการวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านขากดบับเต่า จังหวัดระยอง

อภิปรายผล

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ก่อนการวิจัยพบว่า มีจุดอ่อนที่สำคัญคือ ผู้นำในชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและปฏิบัติงานที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนน้อย รวมทั้งขาดแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญา และไม่มีรูปแบบในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาหารายได้ ทั้งนี้อาจเนื่องจากชุมชนที่เป็นสนามของการวิจัย เป็นชุมชนที่กำลังปรับเปลี่ยน จากชุมชนเกษตรกรรม มาเป็นชุมชนอุตสาหกรรมใหม่ เพราะอยู่ในเขตพื้นที่การพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก เมื่อผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยนำจุดแข็งของชุมชนมาเป็นหลัก คือ ชุมชนมีทรัพยากรที่เป็นสมุนไพรหลายชนิด ซึ่งประชาชนได้เสนอให้มีการผลิตอาหาร ที่มีส่วนประกอบของสมุนไพรกะทือ เพราะกะทือเป็นสมุนไพรหลัก หาง่าย มีมาก และเป็นทุนสำคัญในชุมชน มาเป็นตัวแทนของสมุนไพรที่แสดงปรากฏการณ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้

สมุนไพร ในชุมชนบ้านชาดดับเต่า จังหวัดระยอง โดยทำการศึกษาจากบุคคล ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเกี่ยวกับ ปัญหา แหล่งที่มา วิเคราะห์ หาข้อสรุป จากความหมายของปรากฏการณ์ในอดีตและปัจจุบัน เกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น อันจะเป็นแนวทางที่จะนำมาแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนและประเทศชาติในอนาคต ซึ่งในกระบวนการดำเนินการดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของ แทนดอน (Tandon, 1988) ที่กล่าวว่า การแก้ปัญหาของคน ต้องรวมถึงการนำทรัพยากรที่เป็นทุนหลักและทุนสนับสนุนที่เกี่ยวข้องในชุมชนมาใช้แก้ปัญหาด้วยอย่างคุ้มค่าเหมาะสม ต้องให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิรู้ชาวบ้าน ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ให้ความรู้ที่เหมาะสม แก่ปัญหาตรงตามความต้องการ มีความคิดวิจารณ์ญาณในการดำเนินการ รวมทั้งชี้ให้เห็นจุดบกพร่องเดิม ๆ ที่ดำเนินการมา และสามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ตรงกับความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น

ซึ่งผลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า ปัญหาสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนนี้ อาจเนื่องจากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่เป็นสังคมใหม่ มีการพึ่งพาการตลาดสูง ประชาชนในชุมชนต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างหลวม ๆ มีการรวมตัวกันน้อย ซึ่งสอดคล้องกับ ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543, หน้า 34) ที่กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงลักษณะของชุมชนสมัยใหม่ จะไม่สนใจใยดีหรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง และไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในส่วนของสภาพแวดล้อม เช่น แหล่งน้ำและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ชาติการเอาใจใส่ทำนุบำรุงดูแล ประชาชนขาดอำนาจต่อรอง ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ทำให้มีรายได้น้อย ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจของชาติมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนมาก ทำให้มีประชาชนว่างงานมาก ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังไม่ถูกนำมาสร้างเป็นเศรษฐกิจชุมชน ขาดรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญายังไม่ได้นำศักยภาพของตนมาสร้างงานทางเศรษฐกิจ การปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นยังไม่มีการพัฒนา ไม่พบว่ามีการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เกี่ยวกับ ทรัพยากรและคุณประโยชน์ของทรัพยากรของชุมชนให้ประชาชนในชุมชนได้รับรู้ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของอารียา เสวตามร์ (2542, หน้า 191) ที่กล่าวถึงเงื่อนไขทางสังคมและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการที่หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนและตลาด จะไม่ได้ให้ความ

สนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือพื้นที่ของตน ซึ่งชุมชนบ้านชากตบเต่า ก็มีปรากฏการณ์บางส่วนที่สอดคล้องกับลักษณะดังกล่าว และวันชัย ดนัยตโมนุท (2542, หน้า 115-133) กล่าวว่า จะต้องมีการนำทุนทางสังคมมาสร้างความเข้มแข็งให้ประเทศชาติอย่างเป็นรูปธรรม ผลผลิตที่เกิดในชุมชนที่เกิดจากวิถีการดำเนินชีวิต โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั้น ส่วนมากยังไม่สามารถนำสู่กระบวนการการสร้างรายได้อย่างเป็นรูปธรรม เพราะยังขาดองค์ความรู้บ้านที่เข้มแข็ง ผู้วิจัยจึงผนวกแนวความคิดนี้เข้ากับจุดแข็งของชุมชนบ้านชากตบเต่า เพื่อพัฒนากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งปรากฏเป็นรูปธรรมก่อนการดำเนินการวิจัยที่พบว่า พืชสมุนไพรซึ่งเป็นทุนวัตถุดิบที่สำคัญในชุมชนบ้านชากตบเต่า ยังไม่ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เศรษฐกิจในชุมชน และไม่สอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

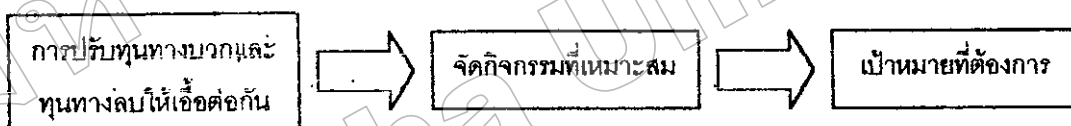
(<http://www.swu.swu.ac.th/royal>) ว่าควรจะต้องให้ความสนใจในเรื่องของสมุนไพรไทย ที่ได้มีการใช้ประโยชน์สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษโบราณ และทรงเห็นว่าควรจะได้มีการส่งเสริมการใช้และการพัฒนาสมุนไพรให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนให้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าบุคลากรจากหน่วยงานภาครัฐและนักการเมืองท้องถิ่นขาดการเอาใจใส่ในการพัฒนาทรัพยากรในพื้นที่นี้อย่างต่อเนื่องจริงจัง ขาดผู้นำที่มีความสามารถและเสียสละ ความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมของคนในชุมชนมีน้อย ซึ่งไม่เป็นไปตามเป้าหมายของคณะกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ (2543, หน้า 48-61) ที่กล่าวว่า การสร้างพลังอันแข็งแกร่ง คำจูงกัน ต้องประกอบด้วยผู้นำชุมชน หน่วยงาน องค์กร และสถานประกอบการ รวมทั้งสื่อมวลชน ร่วมมือกัน ผู้บริหารโรงเรียนควรร่วมจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และเป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจากปัญหาดังกล่าวนี้ อาจทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านชากตบเต่าถูกมองข้ามไป และทรัพยากรท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนหลักสำคัญก็ไม่ได้ได้รับการพัฒนาด้วย

หลังจากผู้วิจัยเข้าไปร่วมกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากตบเต่า จังหวัดระยอง จนทางกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ได้กำหนดรูปแบบที่เหมาะสมออกมาและเมื่อกลุ่มได้นำรูปแบบที่กำหนดไว้มาใช้ ได้ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล ครอบครัว และชุมชน คือ ทำให้ประชาชนในชุมชนมีการบริหารจัดการตนเองให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชนมีมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ สุมณฑา พรหมบุญและคณะ (2541, หน้า 33-43) ที่กล่าวว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

เปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ทำกิจกรรมกลุ่ม ผักผ่อนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารการจัดการ ทักษะการเป็นผู้นำ – ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ผักผ่อนความเป็นประชาธิปไตย ผักผ่อนช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นอกจากนี้พบว่าผู้ที่ทำงานมีค่าใช้จ่ายในครอบครัวน้อยลง มีรายได้เพิ่มขึ้น ผู้ที่ทำงานมีเวลาอยู่กับบ้านมากขึ้น ประชาชนในชุมชนแสดงความเป็นเจ้าของและให้คุณค่าต่อทรัพยากรสมุนไพรในชุมชนมากขึ้น ซึ่งผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวพิจารณาได้จาก จำนวนคนที่มาซักถามและนำวัตถุดิบมาเสนอขายกับกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์มีมากขึ้น มีผู้ส่งผลิตภัณฑ์ส่งมาเสนอและมีมากขึ้น ประชาชนมีการปรับพื้นที่ของตนเพื่อปลูกพืชสมุนไพร แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ที่ส่งผลดังกล่าวนี้ เป็นส่วนที่ผ่านการวิเคราะห์ และประเมินผลการทำงานจากกระบวนการที่ผู้วิจัยและผู้นำชุมชนได้เข้าไปศึกษา และนำเอาจุดแข็งและจุดอ่อนของการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้มาร่วมปรับแนวทางแก้ไข แนะนำให้ชุมชนหาสิ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ต้องการ และแนะนำการประสานงานบางประการให้กับกลุ่มผู้สร้างผลิตภัณฑ์ ให้สามารถดำเนินการได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ของสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 179-181) ที่กล่าวถึงปัจจัยการมีส่วนร่วมด้านบุคคลได้แก่ ความพร้อมของบุคคลที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม เป็นการยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การให้โอกาสแสดงความคิดเห็น รวมถึงการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม และเช่นเดียวกับประเวศ วะสี (2544, หน้า 8-20) ที่กล่าวว่า ปัจจัยที่สนับสนุนในกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และการแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ ได้แก่ความพร้อมของบุคคลทั้งสติปัญญาและความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่ รวมทั้งทรัพยากรวัตถุดิบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพื้นที่ ที่สามารถนำมารวมเป็นพลังสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาชุมชนได้ตามศักยภาพของประชาชนในพื้นที่นั้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการระดมความคิดของหลายฝ่ายที่นำโดย ประเวศ วะสี (2541) เกี่ยวกับการให้ความสำคัญของพลังสร้างสรรค์ภายในชุมชนว่าประกอบด้วย 6 พลังด้วยกัน คือ (1) พลังคน (2) พลังกลุ่ม (3) พลังทุน (4) พลังธุรกิจ (5) พลังเชื้ออาทร และ (6) พลังการเรียนรู้ ดังนั้นถ้าทุนต่าง ๆ ที่เป็นพลังสร้างสรรค์ของชุมชนมาพัฒนา ก็จะสามารถสร้างกิจกรรมที่เหมาะสมและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชุมชนต่อไป

ในผลการวิจัยนี้ได้ยึดหลักการว่า สิ่งที่สามารถนำมาพัฒนาทั้งหมดนั้นเป็นทุนที่สำคัญยิ่งของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับพลังทุนทางสังคม ของ วันชัย ดนัยตโมนุท (2542) ที่

กล่าวว่า สังคมมีทุนอยู่ในครอบครัว ชุมชน สถาบันทางศาสนา องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน สถานประกอบการต่าง ๆ เอกชน หน่วยงานทางการศึกษาและสถานศึกษา หน่วยราชการอื่น ๆ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในสังคม กลุ่มการรวมตัวทางสังคม และสถาบันต่าง ๆ ในสังคม และเช่นเดียวกันกับ สาระชั้น (นามแฝง) (หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ วันเสาร์ที่ 8 พฤษภาคม 2542) กล่าวว่า พลังทุนทางสังคม คือชุมชนแห่งการร่วมแรงสามัคคีร่วมใจเป็นพลังกู่ภัยเศรษฐกิจ และผู้วิจัยเชื่อว่าเมื่อมีทุนของชุมชนดังกล่าว ทั้งทุนทางบวก และทุนทางลบ ถ้านำมาหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน ก็จะสามารถเดินทางถึงเป้าหมาย และสามารถสรุปเป็นทฤษฎีที่ชัดเจนได้จากปรากฏการณ์ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านซากตบเต่า จังหวัดระยองได้ โดยที่ทุนทางบวกเป็นองค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริมและเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ส่วนทุนทางลบเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอุปสรรคและไม่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งองค์ประกอบของทุนทั้ง 2 ประเภทนี้ประกอบด้วย ทรัพยากรบุคคล วัตถุสิ่ง และบริบทสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดังนั้นถ้านำทุนทางบวกและทุนทางลบของชุมชนมาปรับเพื่อสร้างกิจกรรมที่เหมาะสมและเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน ก็จะสามารถตอบสนองและสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ดังภาพที่ 10

ภาพที่ 10 ทฤษฎีองค์ประกอบที่ส่งผลให้ได้สิ่งที่ต้องการตามเป้าหมาย

ถ้าปรับรูปแบบเบื้องต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านซากตบเต่า จังหวัดระยอง ที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้ มีทั้งหมด 15 ประการด้วยกัน คือ การรวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกัน และเอื้อต่อกันได้มากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนที่จะรวมกลุ่มกัน จะมีแนวคิดและความสนใจร่วมกัน การเลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติง่าย ใช้ทุนน้อย มาเป็นสื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะชุมชนระดับกลางมีความจำเป็นของการใช้จ่ายในชีวิตที่ต้องลดต้นทุน อาจเนื่องจากเศรษฐกิจของคนในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง หรือค่อนข้างต่ำ จึงไม่มีกำลังพอจะลงทุนในกิจกรรมที่ใช้เงินจำนวนมาก การสำรวจตลาดผู้บริโภคเพื่อหาความเป็นไปได้ของการผลิต เพราะสินค้ามีความจำเป็นต้องจำหน่ายสู่กลุ่มเป้าหมาย ถ้าสินค้าที่

ผลิตได้ไม่สามารถจำหน่ายได้ ก็จะส่งผลให้ระบบการผลิตไม่สามารถดำเนินการได้ต่อไปเช่นกัน การมีระเบียบการทำงานของกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกกลุ่มมีกฎเกณฑ์ร่วมกัน ทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย สำหรับการมีกลุ่มเป้าหมายที่รองรับผลิตภัณฑ์ที่ชัดเจน เพื่อจะได้ผลิตสินค้าได้ตรงกับรสนิยม และความต้องการของผู้บริโภค การที่ทุกคนที่ทำงานต้องมีความรู้และเข้าใจในสรรพคุณของผลิตภัณฑ์ ก็เพื่อให้ทุกคนต้องรักษามาตรฐานและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ได้ตามเกณฑ์ การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยให้สมาชิกเลือกงานเอง เพื่อให้แต่ละคนมีโอกาสดำเนินงานตามความถนัดของตนเอง การเลือกสถานที่ที่เอื้อและสะดวกต่อการทำงานของสมาชิก ก็เพื่อช่วยให้สมาชิกแต่ละคน มีความสะดวกและมีความสุขกับการทำงาน สำหรับการเริ่มงานจากการผลิตจำนวนน้อย แล้วขยายตามความต้องการของผู้บริโภค เพื่อจะได้มีตลาดรองรับที่ชัดเจน สินค้าที่ผลิตออกมาไม่มีสินค้าคงเหลือมากเกินไป มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและผลผลิตที่ตรงประเด็น จะช่วยให้มีการแก้ไขปัญหาและสามารถปรับปรุงพัฒนางานได้อย่างต่อเนื่อง การให้ความสำคัญและความเสมอภาคกับทุกคน เพื่อให้เข้ากับปรัชญาที่ว่า ในทุกส่วนของการผลิต ทุกคนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน เมื่อพบปัญหาต้องสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการได้ทันที เพื่อจะทำให้การผลิตไม่หยุดชะงัก การหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ก็เพื่อสร้างความสามัคคี อันจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง การพัฒนาปรับปรุงงานให้มีความสม่ำเสมอทั้งคุณภาพและปริมาณ สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค ก็เพื่อให้ผู้บริโภคเกิดความไว้วางใจ และพอใจที่จะใช้สินค้านี้ตลอดไป และสุดท้ายต้องมีการสร้างขวัญและกำลังใจ ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม เพื่อจะทำให้กลุ่มนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และยอมรับในศักยภาพของแต่ละคน

ข้อเสนอแนะ

หลังจากที่ผู้วิจัยได้สรุปเพื่อเขียนรายงานการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการวิจัยนี้

3 ประการคือ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้
2. ข้อเสนอแนะในการจัดกระบวนการและวิธีการ
3. ข้อเสนอแนะให้เกิดความยั่งยืนในการทำงาน
4. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

สมุนไพรมีทุกชนิดมีทั้งคุณประโยชน์ซึ่งเป็นข้อดีและมีโทษซึ่งเป็นข้อเสีย ดังนั้นเมื่อนำไปใช้ควรปฏิบัติดังนี้

1. ผู้ใช้ควรศึกษาคุณสมบัติของสมุนไพรมัน ๆ ให้เข้าใจก่อน
2. ผู้ใช้ควรศึกษาขนาดและปริมาณการใช้ที่ได้คุณค่าเหมาะสม ถูกต้องก่อน
3. ถ้าต้องใช้สมุนไพรมากกว่า 1 ชนิด ในคราวเดียวกัน ผู้ใช้ควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับ

ปฏิกิริยาร่วมระหว่างสมุนไพรมันที่ตนเองนำไปใช้เสียก่อน

4. ผู้ใช้ควรศึกษาข้อห้ามของสมุนไพรมันที่ต้องการใช้ก่อน

ข้อเสนอแนะในการจัดกระบวนการและวิธีการ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านใด ๆ ก็ตาม นับว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคมได้ เพราะทำให้คนมีงานทำ มีความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนดีขึ้น มีรายได้สู่บุคคล ครอบครัว และชุมชน ซึ่งผลจากการวิจัยครั้งนี้ ได้รูปแบบที่กลุ่มของผู้สร้างผลิตภัณฑ์ในชุมชนเป็นผู้กำหนดขึ้น ซึ่งมีผลกระทบไปถึงกลุ่มผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ด้วย เพราะเมื่อการสร้างผลิตภัณฑ์ดำเนินการได้ดี ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีผู้บริโภคมาก ผู้ผลิต และผู้เสนอวัตถุดิบในชุมชน ก็ย่อมมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นสัดส่วนที่สอดคล้องกัน ดังนั้นเพื่อเป็นแนวทางในการจัดกระบวนการและวิธีการจัดการ และส่งเสริมให้ชุมชนอื่น ๆ ได้นำไปพัฒนาชุมชนของตน ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในการทำงานในชุมชนดังนี้

1. ต้องมีการเตรียมการเกี่ยวกับชุมชน ว่ามีลักษณะโครงสร้างเบื้องต้นเป็นอย่างไร และมีการเตรียมทีมงานให้พร้อมและเข้าใจตรงกัน
2. ต้องมีการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานด้วยการวิเคราะห์และประเมินชุมชนร่วมกับประชาชนในชุมชนหรือบุคคลผู้เป็นผู้นำในชุมชน และหาข้อมูลทางกายภาพให้มากที่สุด
3. จัดประชาคมให้ชุมชนจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ และให้ชุมชนเสนอโครงการเองโดยผู้วิจัยไม่ชี้นำ
4. ผู้วิจัยและชุมชนร่วมความคิดเพื่อขออนุมัติโครงการต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
5. ต้องเตรียมอุปกรณ์ และแนวคำถามในการเก็บข้อมูลให้พร้อม และมีการแจ้งแก่ผู้ให้ข้อมูลหลักก่อนทำการสัมภาษณ์เสมอ
6. การดำเนินงานตามโครงการ ต้องดำเนินตามสภาพของชุมชน

7. การเก็บข้อมูลควรเก็บกับกลุ่มบุคคลหลัก ๆ ที่เป็นผู้นำ จนกว่าข้อมูลอิ่มตัว

8. การเขียนรายงานหรือจดบันทึก ต้องปฏิบัติทันทีที่มีเวลา เพราะจะได้ข้อมูลที่สดและมีบรรยากาศหลงเหลืออยู่ และต้องได้ความหมายของชุมชนโดยแท้ ผู้วิจัยต้องไม่เป็นผู้สรุปความหมายนั่นเอง ด้วยการคำนึงถึงช่วงระหว่างเวลาที่ผู้ให้ข้อมูลบอก และหาความหมายระหว่างตัวอักษร ให้ได้ จะทำให้ยังลึกได้ถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้ให้ข้อมูล

9. ศึกษาเอกสารและวรรณคดีต่าง ๆ เพื่อนำมาประกอบการศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูลกลุ่มคำที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ให้มากที่สุด และสอดคล้องที่สุด

10. มีการกำหนดการประเมินผลการดำเนินงานเป็นระยะ ๆ จนกว่าจะได้ข้อมูลที่สรุปที่เป็นรูปแบบที่ชุมชนยอมรับ แล้วนำมากำหนดเป็นรูปแบบเบื้องต้นสำหรับการปฏิบัติงาน ซึ่งต้องมีการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อปรับปรุงจนได้มาตรฐานที่เหมาะสมสอดคล้องและส่งเสริมการทำงานต่อไป

11. ผู้วิจัยต้องเตือนใจตนเองเสมอว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดคือประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ต้องเป็นผู้เสนอการทำงานเอง

12. บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถของผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย เป็นศักยภาพส่วนบุคคลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะต้องนำมาใช้ ซึ่งจะเป็นส่วนที่ช่วยให้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนได้เป็นอย่างดี

สิ่งที่ผู้วิจัยพึงตระหนักอีกประการหนึ่งก็คือ แต่ละพื้นที่ และแต่ละชุมชน มีความแตกต่างกันเสมอ จะนำรูปแบบการทำงานของแต่ละพื้นที่มาแทนกันไม่ได้ แต่จะมีบางส่วนที่สามารถปรับมาใช้กันได้ ความสำคัญของการพัฒนาในทุกเรื่อง หากทำความเข้าใจและคนในพื้นที่ยอมรับ การทำงานย่อมประสบความสำเร็จได้

ข้อเสนอแนะให้เกิดความยั่งยืนในการทำงาน

การบริหารจัดการที่ดีจะช่วยส่งเสริมให้การทำงานมีความก้าวหน้า และเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจในครัวเรือน และในชุมชนได้ แต่ถ้ามีการบริหารจัดการไม่ดีก็อาจต้องเลิกล้มไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการทำงานต่อไปดังนี้

1. กลุ่มต้องดำเนินการเป็นระบบ ตามระเบียบข้อบังคับ
2. กลุ่มต้องสามัคคี ไม่เห็นแก่ตัวเมื่อมีช่องทางการหารายได้เพิ่มขึ้น
3. กลุ่มต้องช่วยกันหาหนทางการค้า และมีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง
4. สร้างความสามัคคีของรสชาติ และจำนวน อย่าให้ขาดตลาด

5. มีการรับรองสิทธิบัตรและจดทะเบียน ยอย. ถูกต้อง
6. บุคคลในกลุ่มต้องได้รับการปันผลตามกำหนด และมีความซื่อสัตย์ต่อกัน
7. บุคคลในกลุ่มต้องหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง และร่วมกันเป็นกาวใจ
8. ต้องมีผู้ประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน อย่างต่อเนื่อง เสียสละ
9. ควรมีการสนับสนุนให้สถานศึกษาจัดเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น
10. กลุ่มต้องยอมรับผลการประเมิน และนำมาปรับปรุงแก้ไข

จะเห็นได้ว่าทวิพยากรในชุมชนของท้องถิ่นไทย สามารถนำมาสร้างเป็นเศรษฐกิจชุมชนได้เป็นอย่างดี หากบุคคลแต่ละฝ่ายได้ร่วมมือกัน ก็ย่อมสามารถทำให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดในแต่ละสิ่งนั้น ๆ ได้ ดังผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรกะทือ ที่ผู้วิจัยและชุมชนบ้านชากดัดเต่าได้นำมาทำการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดัดเต่า จังหวัดระยอง จนได้รูปแบบการทำงานที่เหมาะสมกับกลุ่มของตนเองนี้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรให้มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาหารสมุนไพรทั้งที่เป็นอาหารประจำท้องถิ่น ประจำภาค และสมุนไพรที่มีในแต่ละท้องถิ่นมีอะไรบ้าง
2. ควรมีการจัดเวทีแข่งขันการนำสมุนไพรในชุมชนมาผลิตเป็นอาหารและยาบอย ๆ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการ จะได้มีการพัฒนาปรับปรุงการบริหารจัดการองค์การของตนและได้มีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ
3. ควรมีศูนย์อนุรักษ์พืชพันธุ์สมุนไพรที่ทำงานอย่างต่อเนื่องจริงจังในทุกจังหวัดเพื่อเป็นแหล่งสำหรับการศึกษาวิจัย
4. ควรทำการศึกษาทดลองนำรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดัดเต่า จังหวัดระยอง ไปใช้กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอื่น
5. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอื่นกับรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดัดเต่า จังหวัดระยอง

6. ควรทำการศึกษาเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ เพื่อติดตามผลการใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากดับเต่า จังหวัดระยอง หลังดำเนินการใช้ไป 1 ปี

7. ควรมีการศึกษาติดตามดูสุขภาพของผู้บริโภคอาหารสมุนไพรเป็นประจำ เป็นระยะ ๆ

8. ควรมีการส่งเสริมให้มีการนำสมุนไพรในชุมชนมาวิเคราะห์ วิจัย เพื่อพัฒนา และส่งเสริมให้มีการสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนทั้งด้านอาหารและยา